

# ОБГОВОРЮЄМО ПРОБЛЕМУ

УДК 378.013.77

Олеся САМОХВАЛ

## ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ МИТНОЇ СЛУЖБИ

*У статті обґрунтовано потенційні резерви фахових дисциплін у процесі формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби. Зроблені висновки ґрунтуються на результатах педагогічного експерименту, в основу якого покладено професійно-важливі якості менеджера митної служби: інтелектуально-гносеологічні, соціальні, морально-вольові, конструктивно-організаційні, комунікативні, емоційно-регулюючі.*

*В статье обоснованы потенциальные резервы специальных дисциплин в процессе формирования профессиональных качеств будущих менеджеров таможенной службы. Сделаны выводы базируются на результатах педагогического эксперимента, в основу которого положены профессионально-важные качества менеджера таможенной службы: интеллектуально-гносеологические, социальные, морально-волевые, конструктивно-организационные, коммуникативные, эмоционально-регулирующие.*

*The article substantiates the potential reserves of professional disciplines in the process of professional skills of future managers of the customs service. Conclusions based on the results of pedagogical experiment, which is based on vocational important as a manager of Customs: Intellectual, epistemological, social, moral and freedoms, constructive organizational, communication, emotion-regulating.*

Глибокі зміни, що відбуваються у світі, криза освітніх систем потребують суттєвих переосмислень у парадигмі освіти, в принципах організації, змісту, формах і методах навчально-виховного процесу. В зв'язку з цим особливої актуальності набувають ті аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців, які поєднують професіоналізм із сучасним баченням вирішення суспільних проблем.

У роки незалежності України з'явився новий суспільний запит, пов'язаний із сучасними умовами господарювання, зокрема, децентралізація зовнішньої торгівлі, надання вітчизняним підприємствам права виходу на міжнародний ринок і тим самим збільшення потоку людей і вантажу через кордони нашої держави. Тому підготовка фахівців за новими спеціальностями в галузі менеджменту митної справи актуальна. У зв'язку з цим пріоритетними завданнями ВНЗ I–II рівнів акредитації є забезпечення високопрофесійної підготовки майбутніх фахівців здатних конкурувати на вітчизняному та міжнародному ринках праці.

**Мета статті:** теоретично обґрунтувати потенційні резерви фахових дисциплін у процесі формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби.

**Завдання статті:** 1) систематизувати можливості комплексного використання змістового та процесуального компонентів фахових дисциплін у процесі професійного становлення майбутніх менеджерів; 2) узагальнити перелік професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби; 3) показати динаміку рівнів сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби у контрольних та експериментальних групах.

Період основного професійного навчання (16–22 роки) є надзвичайно важливим у формуванні особистості, оскільки впродовж цього часу людина переживає глибокі особистісні зміни; які пов'язані із потребою самовизначення, конструювання наступного етапу життєдіяльності, моделювання власного «Я» з орієнтацією на майбутнє, формується характер, швидко розвивається інтелект, інтенсивного становлення набувають світоглядні погляди та внутрішня позиція особистості. Одночасно самовизначення передбачає самообмеження, тому що

кожен вибір звужує життєві перспективи (наприклад, вибір професії). Через це і відчують молоді люди побоювання помилки. Проте в такому ваганні розвивається професійна зорієнтованість [8]. Саме в процесі професійного навчання удосконалюється система цінностей особистості, розвиваються певні вміння, активізується ціннісно-орієнтаційна діяльність, пов'язана з пізнанням особистісних якостей і засвоєнням нових знань. У цей період закладаються основи та розпочинається процес професійного становлення, від успіху якого значною мірою залежить самореалізація особистості. Студентському віку властива кризова насиченість, яка зумовлена тим, що вибір професії часто відбувається вже після вступу до ВНЗ. Через це часто виникає дисонанс між несвідомо обраною професією та необхідністю отримання освіти. Амбівалентність таких тенденцій часто призводить до розвитку у студентів чималих особистісних проблем, що позначається на якості фахової підготовки.

Професійна підготовка майбутніх фахівців митної служби передбачає формування соціальної компетентності, орієнтованої на інтенсивне спілкування, успішну комунікацію, ефективну взаємодію. Для цього потрібні багаторівневі навчально-методичні комплекси, які враховують вікові та психологічні особливості студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації та спрямовані на розвиток професійно значущих якостей.

Комплексне дослідження можливостей фахових дисциплін, зокрема «Вступ до спеціальності», «Менеджмент», «Маркетинг», «Іноземна мова професійного спрямування» дає змогу інтегрувати зусилля педагогічних працівників та оптимізувати процес формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби. Так, опанування базовими знаннями у сфері менеджменту передбачає розуміння концептуальних засад системного управління організаціями, набуття вмінь розробки і прийняття рішень. Студенти знайомляться із еволюцією поглядів на сутність менеджменту, аналізують сучасні напрямки розвитку науки управління. Отже, вони долучаються до міжнародного досвіду, що є частиною соціокультурної компетенції і розвиває можливості інтернаціоналізації професійної діяльності.

Особливий інтерес становлять розділи пов'язані з теоріями прийняття управлінських рішень. Це, зокрема, етапи прийняття управлінських рішень, визначення альтернативних варіантів, фактори успішного управління, до яких належать і особистість керівника з вимогами сформованості відповідних професійних якостей. Показники ефективної діяльності менеджера виражаються опосередковано у показниках діяльності підпорядкованих суб'єктів. Тому менеджер має забезпечити результативність спільних зусиль, організувати контроль за діяльністю персоналу, розробити систему оцінювання та визначитись із стимулами, піклуватись про створення сприятливого мікроклімату, ефективно використовувати ресурси організації, нести персональну відповідальність за справи.

Критеріями професійної майстерності менеджера є: аналітична здатність до системної діагностики; прогностична готовність до цільового оцінювання діяльності персоналу та розробки креативних планів; організаційна майстерність підтверджується раціональним плануванням, мотивуючим контролем і самоконтролем; комунікативна майстерність включає готовність вести обговорення, дискусії, проводити наради, ефективно взаємодіяти в умовах групової діяльності.

У процесі вивчення фахової дисципліни «Менеджмент» майбутні митники одержують інформацію про значущість професійних якостей, зокрема: конструктивних, організаційних, комунікативних, соціальних, морально-вольових.

Вивчаючи тему «Мотивація», студенти знайомляться із сутністю цієї наукової категорії, її місцем у структурі професійної діяльності та індивідуальними проявами мотиваційного комплексу. В цьому контексті особливо зацікавлено сприймається ієрархічна модель мотивації А. Маслоу, оскільки розкриває зв'язок мотивів поведінки з механізмами задоволення потреб. Таким способом розширюється пізнавальна сфера фахової підготовки та здійснюється вплив на коригувально-стимулюючу сферу, що виражається у виборі тактик самовдосконалення.

Велике значення у формуванні професійних якостей має вивчення теми «Лідерство», в межах якої студенти дізнаються про сучасні форми впливу на суб'єктів комунікації, а також про стиль керівництва та вимоги до особистості керівника. Під час практичних занять студенти аналізують моделі управління за різними критеріями, узагальнюють умови ефективного керівництва, визначають причини можливих професійних деформацій. Пізнавальну цінність містять проблемні задачі та виробничі ситуації, зміст яких розкриває реальні умови

професійної діяльності та спонукає до самоаналізу професійної придатності. У цьому контексті розглядається тема «комунікації в управлінні», що включає питання поняття комунікації, її роль та функції в управлінні, зворотній зв'язок та можливі бар'єри, усна, письмова та невербальна комунікації. Студенти зацікавлено виконують групові завдання, які потребують сформованості певних особистісних якостей, зокрема: рефлексивна здатність, нестандартність, ерудованість, логічність, розпорядливість, ініціативність, комунікабельність. Наприклад, дві групи студентів працюють над вирішенням комунікативної ситуації; одна використовує модель «ялинка», інша – модель «матрьошка». У процесі обговорення доводять переваги кожної і систематизують застереження щодо використання певної моделі. Подібні заняття сприяють формуванню креативності, інтелектуально-гносеологічної обізнаності, комунікативних, організаторських якостей, що є професійно значущими для менеджерів митної служби.

До фахових дисциплін включено «Маркетинг». Основна мета курсу – формування системи знань про сутність, зміст маркетингу як філософію підприємницької діяльності в умовах ринкової економіки та конкуренції. У переліку завдань, які конкретизують мету, є такі: набуття практичних навичок вирішення конкретних виробничих завдань в умовах ринкової конкуренції; формування умінь творчого пошуку резервів маркетингової діяльності підприємства; забезпечення умов задоволення потреб споживачів як пріоритетних суб'єктів ринку.

Після вивчення курсу студенти повинні вміти запровадити на підприємстві певну інформаційну систему, яка би забезпечила основу для маркетингової діяльності; здійснити моніторинг підприємств-конкурентів; обрати необхідні види маркетингового дослідження для досягнення визначеної мети, спланувати та здійснити таке дослідження; застосувати аспекти маркетингу при врахуванні особистих якостей фахівців та їх підготовки до досягнення основної цілі підприємства на ринку товарів і послуг тощо.

Чимало навчального матеріалу в змісті курсу передбачає вивчення факторів ризику в умовах конкурентного ринкового протистояння, зокрема: характеристика контрольованих та стихійних факторів середовища маркетингу; засоби конкуренції (цінова і нецінова конкуренція); обмеження монополізму на ринку; стеження за конкурентами тощо.

Велика увага у процесі вивчення курсу приділяється самостійній роботі студентів, що дає змогу долучати студентів до дослідницької діяльності, використовувати різноманітні інформаційні ресурси, набувати досвід систематизації компонування та оформлення навчального матеріалу. Майбутні менеджери митної служби шукають необхідну інформацію, структурують її відповідно до завдань, наприклад координація роботи відділу маркетингу з іншими відділами; сутність і забезпечення конкурентноспроможної продукції; паблікрілейшинз – умови та особливості впровадження, та навчаються готувати реферати, повідомлення, тези. Таким чином формуються професійні якості: лаконічність, точність висловлювань, оригінальність викладу думок, уважність, креативність, наполегливість, сумлінність тощо. Виконуючи різні за формою та змістом завдання у процесі вивчення фахових дисциплін студенти мають можливість не лише набувати професійних умінь, а й здійснювати самооцінювання особистісних якостей, які є професійно значущими, та обирати шляхи самовдосконалення. Важливою складовою фахової підготовки майбутніх менеджерів митної служби є мовна діяльність, яка здійснюється в різних сферах спілкування. В навчальних цілях виділяють чотири сфери використання мови: суспільна, особиста, освітня і професійна [1].

На основі аналізу професійно важливих якостей у наукових джерелах та врахування особливостей професійної діяльності працівників митної служби України нами виокремлено 6 груп професійних якостей: інтелектуально-гносеологічні, соціальні, морально-вольові, конструктивно-організаційні, комунікативні, емоційно-регулюючі. Окремою групою були визначені якості професійної деформації: квапливість, безвідповідальність, маніпулятивність, аморальність, правовий нігілізм, тенденційність, формалізм, упередженість, корисливість (таблиця 1).

Експериментальне вивчення ефективності роботи з метою формування професійно важливих якостей майбутніх менеджерів митної служби у процесі фахової підготовки проводилось у 2004–2008 р. Учасниками експерименту були студенти Вінницького кооперативного коледжу економіки та права (з 2007 р. – кооперативний інститут) (II–III курси, 389 студентів), Сумського кооперативного технікуму (II–III курси, 223 студентів), Рівненського кооперативного економіко-правового коледжу (II–III курси, 136 студентів), Житомирського кооперативного коледжу бізнесу і права (II–III курси, 96 студентів), Луцького кооперативного

## ОБГОВОРЮЄМО ПРОБЛЕМУ

коледжу (II–III курси, 124 студенти), Хмельницького торговельно-економічного коледжу (II–III курси, 84 студенти). Загалом у дослідженні брало участь 1052 студентів (контрольні групи (далі – КГ) – 624 студенти, експериментальні групи (далі – ЕГ) – 428 студентів) та 78 викладачів.

*Таблиця 1*

### *Професійно важливі якості менеджерів митної служби*

1.	інтелектуально-гносеологічні	ерудованість, уважність, спостережливість, лабільність, рефлексивність, логічність, пластичність, нестандартність, іншомовна обізнаність, проникливість
2.	соціальні	справедливість, обов'язковість, самостійність, службовий фанатизм, законослухняність, безкорисливість, неупередженість, товарицькість, благородство, патріотизм, мужність, адаптивність, правосвідомість, обов'язковість
3.	морально-вольові	сумлінність, рішучість, дисциплінованість, відповідальність, цілеспрямованість, гідність, принциповість, охайність, старанність, шанобливість, розсудливість, тактовність, турботливість, товарицькість, акуратність
4.	конструктивно-організаційні	службовий прагматизм, гнучкість, динамізм, відчуття нового, розпорядливість, самостійність, прагнення до лідерства, організованість, послідовність, ініціативність, завзятість, системність, ретельність
5.	комунікативні	конфіденційність, толерантність, урівноваженість, проникливість, комунікативність, переконливість, ораторство, злагідливість, тактовність, компромісність, співробітництво
6.	емоційно-регулюючі	емоційна стійкість, рішучість, швидкість реагування, ризикованість, витривалість, привітність, візуальність, урівноваженість, самоконтроль.

Кількісний і якісний аналіз одержаних результатів дав змогу прослідкувати динаміку рівнів сформованості професійних якостей студентів контрольних та експериментальних груп у процесі фахової підготовки. Одержані дані подані у підсумковій таблиці 2.

*Таблиця 2*

### *Динаміка рівнів сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби*

№ п/п	рівень тип групи	Контрольні (%)		Експериментальні (%)	
		на початку експер.	в кінці експерт	на початку експер.	в кінці експерт
1.	високий	4, 7	7, 9	4, 9	12, 7
2.	середній	52, 1	53, 6	50, 6	61, 5
3.	низький	43, 2	38, 5	44, 5	26, 8

Аналіз даних таблиці 2 свідчить, що на початку експерименту суттєвої різниці у рівнях сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби не виявлено. Кількісні показники вказують на те, що низький та достатній рівень у сумарному вимірі (93,5 % – у КГ та 95,1 % – ЕГ) не відповідають державним стандартам у підготовці спеціалістів визначеного фаху і потребують суттєвої корекції.

Порівняння результатів контрольних та експериментальних груп на підсумковому етапі експерименту доводить, що в ЕГ позитивні зміни суттєвіші, ніж у КГ. Так, показники високого рівня у ЕГ зросли на 7,8 % проти 3,2 % в КГ; середній рівень відповідно зріс на 10,9 % у ЕГ проти 1, 5 % у КГ; показники низького рівня зменшились на 17,7 % в ЕГ проти 4,7 % у КГ.

Таким чином, якісний і кількісний аналіз результатів педагогічного експерименту дає

підстави стверджувати, що запропонована система навчальних завдань з фахових дисциплін, забезпечує суттєве підвищення рівня сформованості професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби у процесі фахової підготовки. Оскільки на початку експерименту всі студенти перебували в однакових умовах, ці результати можна розглядати як наслідок використання запропонованої системи роботи та відповідного педагогічного оснащення.

Педагогічними умовами формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби є:

- орієнтуватися на інтегральну готовність до професійної діяльності на основі врахування особливостей поетапного професійного становлення майбутніх менеджерів митної служби;
- сприяти поглибленню професійної рефлексії, що посилюватиме цілісне самооцінювання особистісних якостей, які є основою професійно значущих;
- систематизувати психолого-педагогічне забезпечення самореалізації майбутніх менеджерів митної служби в процесі організації самостійної роботи;
- структурувати типові помилки студентів у процесі формування комунікативної компетентності як професійно значущої якості та розробити методичний інструментарій їх попередження.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Бердичевский А. Л. Оптимизация системы обучения иностранному языку / А. Л. Бердичевский. – М.: Высшая школа, 1989. – 103 с.
2. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В. П. Беспалько. – М.: ЮНИТИ, 1995. – 68 с.
3. Вудкок М. Раскрепощенный менеджер / М. Вудкок, Д. Френсис – М.: Дело. – 1991. – 320 с.
4. Зеер З. Ф., Сыманюк Э. Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования / З. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Высшее образование в России. – 2005. – № 4. – С. 23–30.
5. Канина Е. Н. Формирование профессионально значимых качеств студентов туристического вуза в процессе изучения информатики: автореф. Дис. ... канд. пед. наук / Е. Н. Канина. – М., 2000. – 17 с.
6. Маршев В. И. Методы активного обучения управлению / В. И. Маршев, Е. Н. Лукаш. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 349 с.
7. Паньков А. І. До питання підвищення професійного рівня працівників митних органів в Україні: психологічний аспект / А. І. Паньков, С. М. Стременовський // Митна справа. – 2003. – № 2. – С. 3–8.
8. Подяк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: підручник. – 2-е вид. – К.: Каравала, 2008. – 352 с.
9. Шипилина Л. Подготовка менеджеров образования / Л. Шипилина // Высшее образование в России. – 1999. – № 6. – С. 26–30.